

Θεόδωρος Μπατρακούλης

Ομογενοποίηση και αντιμειονοτική πολιτική στην Τουρκία

Στον γεωιστορικό χώρο που αποτέλεσε θέατρο του «Ανατολικού Ζητήματος»¹ οι διαδικασίες σχηματισμού εθνικών κρατών προχώρησαν με καθυστερήσεις συγκριτικά με τη Δυτική Ευρώπη. Οι ιδέες του Διαφωτισμού και το δημοκρατικό απελευθερωτικό όραμα του Ρήγα Βελεστινλή δεν υλοποιήθηκαν, ενώ τα σχέδια για μια πολυεθνική Ανατολική Αυτοκρατορία αποδείχτηκαν ανέφικτα². Στην περίοδο 1912-1922, στο πλαίσιο των διεθνών ανταγωνισμών, ξετυλίχθηκε μια λυσσώδης σύγκρουση μεταξύ της νεοτουρκικής οθωμανικής εξουσίας και του ελλαδικού κράτους. Οι πολιτικοί αναπροσανατολισμοί των χριστιανικών βαλκανικών κρατών - με ρωσικές και γαλλικές προτροπές - οδήγησαν στην αντιοθωμανική συμμαχία και στους Βαλκανικούς πολέμους. Ακολούθησε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Από τις συνέπειες αυτών των πολέμων ήταν η αποδέσμευση των εθνικιστικών αντιπαραθέσεων, η αποκάλυψη μάλλον των κοινωνικών αντιπαλοτήτων παρά η διευθέτησή τους³ και η ανάδειξη των προβλημάτων των μειονοτήτων⁴. Τα Κράτη που προήλθαν από την αποσύνθεση των τριών πολυεθνικών αυτοκρατοριών που εξαφανίστηκαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συγκροτήθηκαν ως εθνικά κράτη. Εφάρμοσαν πολιτικές «εθνικοποίησης» σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής⁵. Στον εν λόγω γεωιστορικό χώρο, οι κρατογενετικές διαδικασίες σφραγίστηκαν από τις φάσεις του ανταγωνισμού των Δυνάμεων και από την υποχώρηση των πεδίων κυριαρχίας του Ισλάμ⁶. Πρυτάνευσαν η κρατική αυθαιρεσία, το δίκαιο το ισχυρού, τα αποικιοκρατικά συμφέροντα, η ένοπλη βία. Ανάμεσα στις μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο Συνθήκες ήταν η Συνθήκη των Σεβρών της 28.7/10.8.1920 περί προστασίας των εθνικών, γλωσσικών και θρησκευτικών μειονοτήτων.

¹ Βλ. Μ. Λάσκαρης, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, Θεσσαλονίκη: 1978, σ. 12 κ. εξ.

² Βλ. Θ. Μπατρακούλης, «*Enjeux et considerations en vue d'un rapprochement greco-turc avant les guerres balkaniques*», *Πρακτικά του 9^{ου} Συνεδρίου της Διεθνούς Ένωσης Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Tirana, 2004, Αθήνα: 2006, σ. 13-40.

³ R. Frank, «Εμφύλιοι ευρωπαϊκοί πόλεμοι», στο Ε. Αρβελέρ / Μ. Aymard, *Οι Ευρωπαίοι*, τ. Β΄: *Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα: 2003, σ. 371.

⁴ P. M. H. Bell, *Τα Αίτια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη*, Αθήνα: 2005, σ. 55.

⁵ Βλ. και R. Brubaker, *Nationalism Reframed; Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: 1997.

⁶ E. Driault, *La Question d'Orient*, Paris: 1898, ελλην. *Το Ανατολικό Ζήτημα - Α΄*, Αθήνα: 1997. Ν. Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική καταστροφή 1918-1923*, Λευκωσία: 2000.

Υποχρεώθηκαν να την υπογράψουν η Ελλάδα και άλλα 13 ηττημένα (ανάμεσά τους η Τουρκία) ή ασταθή κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων⁷. Θα επιχειρηθεί εδώ μια συνθετική γεωιστορική⁸ εκτίμηση της μεταχείρισης των μειονοτήτων στη σύγχρονη Τουρκία.

Η απειλή διαμελισμού, η εθνική ομογενοποίηση και η αντιμετώπιση των μειονοτήτων στην Τουρκία

Η μεταπολίτευση του 1908 [κίνημα της *Osmanlı Terakki ve Ittihat Cemiyeti* (Οθωμανική Επιτροπή Ενωσης και Προόδου) της 24ης Ιουλίου 1908] κηρύχθηκε στο όνομα της ισότητας και της αδελφοσύνης των λαών και εθνοτήτων της Οθωμανικής επικράτειας (Τούρκων, Ελλήνων, Αρμενίων, Αράβων, Εβραίων, Αλβανών, Βουλγάρων, Σέρβων κλπ)⁹. Ωστόσο, οι εξελίξεις διέψευσαν τις διακηρύξεις των Νεοτούρκων και τις προσδοκίες των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων. «Η Τουρκία πρέπει να γίνει μωαμεθανική χώρα, όπου η μωαμεθανική θρησκεία και οι μωαμεθανικές αντιλήψεις θα κυριαρχούν και κάθε άλλη θρησκευτική προπαγάνδα θα καταπνίγεται... Αργά ή γρήγορα θα πρέπει να πραγματοποιηθεί η πλήρης οθωμανοποίηση όλων των υπηκόων της Τουρκίας. Και είναι ολοκάθαρο ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει με την πειθώ. Άρα πρέπει να χρησιμοποιηθεί ένοπλη βία... Το δικαίωμα των άλλων εθνοτήτων να έχουν δικές τους οργανώσεις θα πρέπει να αποκλειστεί. Κάθε μορφή αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης θα θεωρείται προδοσία προς την τουρκική αυτοκρατορία»¹⁰. Μετά τη συστράτευση με τις Κεντρικές Δυνάμεις, οι νέοι ιθύνοντες ανέλαβαν, υπό τις προτροπές Γερμανών συμβούλων, ευρείας κλίμακας εθνοθρησκευτικές εκκαθαρίσεις¹¹. Δύο περίπου χρόνια μετά τη λήξη του «Μεγάλου Πολέμου», επίμονες διαπραγματεύσεις των νικητριών Δυνάμεων

⁷ Βλ. Α. Διβάνη, «Οι επιπτώσεις του συστήματος μειονοτικής προστασίας της ΚΤΕ στην Ελλάδα. Η οπτική του Υπουργείου Εξωτερικών», στο Κ. Τσιτσελίκης/Δ. Χριστόπουλος, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, Αθήνα: 1997, σ. 173 κ. εξ.

⁸ Ο όρος γεωιστορία επινοήθηκε από τον Fernand Braudel στο κλασικό έργο του *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris: Colin, 1985 (rééd. Paris: LGF, 1993).

⁹ Β. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London: (1961, 1968). F. Georgeon, «*Le dernier sursaut*», στο R. Mantran, (επιμ.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris: 1989, σ. 523-576. M. Tuncay/E. Zürcher, *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire*, London-New York: 1994.

¹⁰ Απόφαση του νεοτουρκικού Συνεδρίου του κόμματος *Ένωση και Πρόοδος*, Νοέμβριος 1911.

¹¹ Βλ. F. Sartiaux, *L'Asie Mineure grecque*, Paris: 1919, ελληνικά Αθήνα: 1993, σ. 156 κ. εξ. Ηδη μετά τις οθωμανικές απώλειες στον Βαλκανικό πόλεμο, ως διέξοδος στο φανατισμό των μουσουλμανικών μαζών εξαπολύθηκαν εκκαθαρίσεις κατά των χριστιανικών πληθυσμών. Βλ. Τ. Batrakoulis, *Le contexte historique/géopolitique de la guerre gréco-turque des ans 1919-1922*, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών*, Γαστούνη: 2007, σ. 107-108.

οδήγησαν στην επίτευξη ενός συγκεκριμένου αντικρουόμενων βλέψεων και σε συμφωνία αναφορικά με την τύχη του Οθωμανικού κράτους. Επαγγελλόμενη την διάλυση του τελευταίου, η συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920)¹² έμελλε να αποδειχθεί θνησιγενής. Οι σχεδιασμένοι διωγμοί του ελληνικού στοιχείου είχαν εκδηλωθεί αρκετό καιρό πριν την εγκατάσταση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη¹³ και την ελληνική εκστρατεία¹⁴. Όμως, οι κινήσεις εναντίον των τελευταίων επέτρεψαν στο κεμαλικό κίνημα να καταστεί καθοριστική δύναμη και να υπερισχύσει όλων των αντιπάλων του¹⁵. Στον «Πόλεμο της Ανεξαρτησίας» ο Κεμάλ επικαλέστηκε τα αισθήματα προσήλωσης στο Ισλάμ των μουσουλμανικών εθνοτικών ομάδων της Μικράς Ασίας, αξιοποιώντας το Ισλάμ ως παράγοντα συνοχής στο κίνημά του¹⁶.

Η διαμόρφωση τουρκικής εθνικής ταυτότητας και κράτους-έθνους προωθήθηκαν από μια ιθύνουσα ομάδα που «εκτουρκιζόταν» κατ'αναλογία της πορείας απόσχισης άλλων εθνών από την Αυτοκρατορία. Στην (οθωμανική και κεμαλική) Τουρκία είναι διακριτές δύο φάσεις της προσπάθειας εκσυγχρονισμού (1908-1914, από το 1923 και μετά), και οι δύο με αυταρχικό και εθνικιστικό χαρακτήρα. Επιλέχθηκαν μέθοδοι εκτοπισμού ή βίαιου εκτουρκισμού εθνοτήτων¹⁷ που επέφεραν είτε την εξαφάνιση των μειονοτικών κοινοτήτων, είτε την

¹² Στα 26 πρώτα άρθρα της συνθήκης μνημονευόταν το κείμενο της συμφωνίας αναφορικά με την ΚΤΕ. Τα άρθρα 27-35 προσδιόριζαν τα σύνορα της μεταπολεμικής Τουρκίας, η χάραξη των οποίων όφειλε να γίνει από Ειδικές Επιτροπές της ΚΤΕ. Στα άρθρα 36-62, ορίζονταν τα τουρκικά κυριαρχικά δικαιώματα στην Κωνσταντινούπολη και συγκεκριμενοποιούνταν τα ζητήματα της ελευθεροπλοίας στα Στενά, υπό τον έλεγχο των συμμαχικών Δυνάμεων. D. Lloyd George, *Papers* (Beaverbrook Library), London. P. Mantoux, *Les Deliberations du Conseil des Quatre (24 mars - 28 juin, 1919)*, 2 Τόμ. Paris, 1955. H. N. Howard, *The Partition of Turkey: a diplomatic history 1913-1923*, New York: 1966. P. C. Helmreich, *From Paris to Sèvres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Columbus: 1974. Y. Güçlü, *The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France and the Ankara Agreement of 1921*, *The International History Review*, XXIII. 3: Σεπτ. 2001, ιδ. σ. 580-603. Y. Ternon, *L'Empire ottoman: le déclin, la chute, l'effacement*, Paris: 2002. C. Kayra, *Sevr Dostyasi Nasil yapildi, Nasil Yirtildi* (= Ο φάκελος των Σεβρών. Πως έγινε, πως καταργήθηκε), 2004.

¹³ Βλ. G. Horton, *Η κατάρα της Ασίας*, Αθήνα, 1980 (Εκδ. μτφρ. πρωτοτύπου *The Blight of Asia*, Ινδιανάπολις, 1926), Κεφ. Η Ελληνική απόβαση στη Σμύρνη.

¹⁴ Ορθά η ελληνική Μικρασιατική εκστρατεία εντάσσεται στα βασικά προβλήματα της ιστορίας της Εγγύς Ανατολής. Α. Toynebee, *Το Δυτικό Ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας*, Θεσσαλονίκη: 2003. Ν. Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική καταστροφή*, 2000, *όπ. π.*

¹⁵ Βλ. Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*, Αθήνα: 1950. M. Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, London: 1973, σ. 86-101.

¹⁶ B. Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden: E. J. Brill, 1981, σ. 63f.

¹⁷ M. H. Semseddin, *Hurafeden Hakikata*, Κωνσταντινούπολη: 1915. B. Oguz, *Türkiye Halkinin Kültür Kökenleri; Giriş Beslenme Teknikleri* (Οι πολιτιστικές ρίζες του τουρκικού λαού - Εισαγωγή στις τεχνικές διατροφής), Κωνσταντινούπολη: σ. 60. Κ. Φωτιάδης, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα: 2002, 14 τόμοι. Β. Νταντριάν, *Η Ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας*, Αθήνα: 2003. H. Bozarslan, *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας. Από την επανάσταση των Νεότουρκων μέχρι σήμερα*, Αθήνα: 2008.

υποταγή τους με άγριες κατασταλτικές πρακτικές που συνοδεύονταν από προσπάθειες γλωσσικής και πολιτισμικής αφομοίωσής τους. Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν οι διωγμοί των Αρμενίων (1915-1916)¹⁸, των Ελλήνων του Πόντου (1916-1922)¹⁹ και άλλων περιοχών της Ανατολής²⁰ και των Ασσυρίων²¹. Οι μαζικές διώξεις στράφηκαν και κατά των ελληνικών πληθυσμών, ενώ η Ελλάδα ήταν ακόμα ουδέτερη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και απείλησαν την υπόσταση του μικρασιατικού Ελληνισμού²². Οι Τούρκοι ιστορικοί - οι περισσότεροι απολογητικοί του κράτους τους - υποστηρίζουν ότι πραγματοποιήθηκαν νόμιμες καταναγκαστικές εκτοπίσεις (tehcir)²³ των Αρμενίων, των Ελλήνων και άλλων πληθυσμών²⁴. Ορισμένοι παρέχουν και στατιστικά στοιχεία για τους εκτοπισθέντες²⁵. Σπουδαίο κεφάλαιο της τουρκικής ομογενοποιητικής-αντιμειονοτικής πολιτικής αποτέλεσαν οι συστηματικές ιδιοποιήσεις περιουσιών Χριστιανών, κυρίως Αρμενίων και Ελλήνων²⁶. Η νίκη του εθνικού τουρκικού κινήματος το 1922 σήμανε το τέλος της Οθωμανικής

¹⁸ Βλ. Β. Νταντριάν, *Ιστορία της Γενοκτονίας των Αρμενίων*, 2002, όπ. π.

¹⁹ Βλ. Α. Ι. Γαβριηλίδης, *Η Μαύρη Εθνική Συμφορά του Πόντου*, 1924. Α. Αλεξανδρής, «*Η ανάπτυξη του Εθνικού Πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Τουρκική Αντίδραση*», στο Θ. Βερέμης, *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα: 1980, σ. 427-474. Ν. Παπαδόπουλος, *Τουρκικά ντοκουμέντα για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η αλήθεια απ' το στόμα των Τούρκων*, Αθήνα: 1985, σ. 74-75. Κ. Φωτιάδης, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, 2002, όπ. π.

²⁰ Βλ. G. Kemali Söylemezoğlu, *Hatıralar. Atina Sefareti, 1913-1916* (Αναμνήσεις. Η Πρεσβεία των Αθηνών, 1913-1916), Κωνσταντινούπολη, 1946, σ. 121-122. P. Erbil, *Η Νιόβη θρηνούσε για τη Μικρά Ασία*, Αθήνα: Εκδ. Τσουκάτου, 2003.

²¹ Οι Ασσύριοι (ή Ασσυροχαλδαίοι) είναι αρχαία χριστιανική κοινότητα της Εγγύς Ανατολής, με ιδιαίτερη εθνική ταυτότητα, που ανατρέχει στους χρόνους της Νεοασσυριακής Αυτοκρατορίας (934-609 π.Χ.). Βλ. και S. Parpola, «*National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post Empire Times*», *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. 18, no 2, 2004, http://www.jaas.org/edocs/v18n2/Parpola-identity_Article%20-Final.pdf

²² Βλ. Μ. Ευαγγελίδης, *Υπόμνημα περί των Δικαιωμάτων και Παθημάτων των Εστίων του Πολιτισμού Μικράς Ασίας και Θράκης*, Αθήνα: 1918, σ. 77-100. Ι. Ακτσόγλου, *Η εξόντωση του μισητού λιονταριού*, Αθήνα: 2005, ιδιαίτ. σ. 93-118.

²³ Το 1915 θεσπίστηκε νόμος που όριζε κανόνες και προϋποθέσεις του tehcir. Βλ. «*Tehcir Kanunu*», *Takvîm-i Vekâyi*, 18 Receb 1333/19 Mayıs 1331 (1 Ιουνίου 1915), 7^ο έτος, αριθμ. 2189. (σε οθωμανικά). Y. H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III-III (Ιστορία της τουρκικής επανάστασης, Τόμος III Μέρος 3), Ankara: 1991, σ. 30.

²⁴ Βλ. π.χ. E. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: 1990, σ. 78 κ. εξ.

²⁵ T. Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* (: Η τουρκική εθνική ταυτότητα και το αρμενικό ζήτημα), 2^η έκδοση, Κωνσταντινούπολη: 1993. Βλ. και H. Berktaş. «*A Genocide, Three Constituencies, Thoughts for the Future (Part I)*», *Armenian Weekly*: σ. 4. <http://www.hairenik.com/armenianweekly/ArmenianWeeklyGenocideInsert2007.pdf> (2007-04-24, Ομιλία που εκφωνήθηκε στο Συμπόσιο «Armenians and the Left», 31 Μαρτίου 2007).

²⁶ N. Onaran, *Emvâl-i Metrûke olayı; Osmanl'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi* (= Περίπτωση εγκαταλελειμμένων περιουσιών. Ο εκτουρκισμός αρμενικών και ελληνικών περιουσιών κατά την Οθωμανική αυτοκρατορία και κατά τη Δημοκρατία), Κωνσταντινούπολη: 1^η έκδ. Μάιος 2010, ιδιαίτ. σ. 153 κ. εξ..

Αυτοκρατορίας, επιφέροντας και το θάνατο της ιδεολογίας της «Μεγάλης Ιδέας»²⁷. Η Συνθήκη της Λωζάννης (24^{ης} Ιουλίου 1923)²⁸ επικύρωνε τη γέννηση της σύγχρονης Τουρκίας. Η συνθήκη όρισε το πλαίσιο της προστασίας των μειονοτήτων (*Ekalliyetlerin Himâyesi*, άρθρα 37-44). Θεσπίζονταν οι αρχές της αμοιβαιότητας και της αριθμητικής ισορροπίας αναφορικά με τους «Τούρκους υπηκόους ελληνικού ορθοδόξου θρησκευματος» και τους «Έλληνες υπηκόους μουσουλμανικού θρησκευματος»²⁹. Ευρείες ελευθερίες και δικαιώματα αναγνωρίστηκαν στις μη μουσουλμανικές μειονότητες της Τουρκίας. Όμως παρεχόταν σ' αυτήν διπλή ασφάλεια: α) Περιοριζόταν σημαντικά ο αριθμός των μειονοτικών πληθυσμών, απαλλάσσοντας την από την υποχρέωση παραχώρησης «ειδικών προνομίων» σε μεγάλες μη τουρκογενείς ομάδες που παρέμειναν μέσα στα νέα σύνορά της. β) Δημιουργούνταν ευνοϊκές συνθήκες για τον εκτουρκισμό αυτών των ομάδων στο πλαίσιο μιάς αφομοιωτικής πολιτικής³⁰. Η Συνθήκη της Λωζάννης μπορεί να θεωρηθεί ότι εγκαινίασε την αναθεώρηση του γεωπολιτικού καθεστώτος που επιχειρήθηκε να εγκαθιδρυθεί μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Επί πλέον, υπογράφηκαν η Συνθήκη για την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ της Τουρκίας και της Ελλάδας (30 Ιανουαρίου 1923) - κριτήριο η θρησκευτική ένταξη³¹ - και η Σύμβαση για το καθεστώς των Στενών³².

Η δεύτερη περίπτωση αντιμετώπισης μειονοτήτων εκδηλώνεται στο ζήτημα των Κούρδων³³. Η συνθήκη των Σεβρών της 10ης Αυγούστου 1920, εγκαθιδρύοντας ένα «σχήμα τοπικής αυτονομίας» - ενόψει μεταγενέστερης

²⁷ Βλ. ενδεικτικά: ΓΕΣ/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Επίτομος Ιστορία της εις Μικράν Ασίαν εκστρατείας, 1919-1922*, Αθήνα: 1967. Γ. Μαργαρίτης, «Ο πόλεμος στη Μικρά Ασία», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, Αθήνα: χ. χ., σ. 144-197. Τ. Batrakoulis, *Le contexte historique/ géopolitique de la guerre gréco-turque des ans 1919-1922*, 2007, όπ. π.

²⁸ Συνθήκη Ειρήνης μετά της Τουρκίας, 24.07.1923, άρθρο 45, στο Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες & συμβάσεις*, Αθήνα: 1996.

²⁹ Στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων για την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης, η Τουρκική αντιπροσωπεία επέμενε (και επέβαλε) να μην υπάρχουν εθνικές μειονότητες αλλά μόνο θρησκευτικές, κάτι που ζητούσε για τον φόβο των Κούρδων της Τουρκίας.

³⁰ S. D. Salamone, «*The Dialectics of Turkish National Identity: Ethnic Boundary Maintenance and State Ideology*», *East European Quarterly*, 1st (march 1989); 2nd (june 1989), σ. 225-227.

³¹ Βλ. «*Το Κείμενο της Συνθήκης*», *Νέα Εποχή*, τεύχος 2, 1924, σ. 50 κ.εξ.

³² *Σύμβασις περί του καθεστώτος των Στενών υπογραφείσα την 24^{ην} Ιουλίου 1923, Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη*, Υπουργείο Εξωτερικών/Ειδ. Νομική Υπηρεσία, Αθήνα, σ. 63-72.

³³ Μετά τον εξισλαμισμό τους από τους χαλίφες της Βαγδάτης οι Κούρδοι μετατράπηκαν σε αιχμή του δόρατος των μουσουλμανικών στρατιών. Βλ. Κ. Μπουρκάι (επιμ. Τζ. Τουράν), *Οι Κούρδοι και το Κουρδιστάν (Kürtler ve Kürdistan; Antik dönem'den Birinci Dünya Savası'ne kadar)*, Αθήνα: 1999. Έχοντας πατριαρχική οργάνωση, οι Κούρδοι διατηρούσαν μια ιδιότυπη αυτονομία. Οι Οθωμανοί - δεν εγκατέστησαν ποτέ μαζικά καθαυτό τουρκικούς πληθυσμούς στα εδάφη που κατοικούνταν από Αρμενίους και Κούρδους - τους χρησιμοποίησαν επίσης ως εμπροσθοφυλακή του Ισλάμ εναντίον χριστιανικών πληθυσμών, ιδιαίτερα κατά του αρμενικού κινήματος.

δημιουργίας ανεξάρτητου κουρδικού κράτους - άφηνε σε εκκρεμότητα τον καθορισμό των συνόρων αυτής της οντότητας, κυρίως με το ταυτόχρονα ιδρυόμενο αρμενικό κράτος. Στο άρθρο 62 της Συνθήκης των Σεβρών, η δυνητική πραγματοποίηση ενός ανεξάρτητου κουρδικού κράτους συνοδευόταν από άμεσες εγγυήσεις για τις μειονότητες (μία αναφερόταν ονομαστικά, οι Ασσυροχαλδαίοι)³⁴. Η νίκη των κεμαλικών στον πόλεμο του 1919-1922 και η Συνθήκη της Λωζάννης ματαίωσαν την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων. Οι κουρδικές εξεγέρσεις του 1925, του 1930 και του 1937 αντιμετωπίστηκαν με πολυαίμακτη καταστολή³⁵. Η εξέγερση του Φεβρουαρίου 1925 στις κατοικούμενες κατά πλειοψηφία από Κούρδους ανατολικές επαρχίες, υπό την ηγεσία του σείχη Said-i Nursi του Παλού (ηγέτη των Νακσιμπεντί) καταπνίγηκε γρήγορα. Το Ντιγιαρμπακίρ καταλήφθηκε από τον τουρκικό στρατό, οι ηγέτες της εκτελέστηκαν³⁶. Η επανάσταση αυτή αναφέρεται από Τούρκους συγγραφείς ως «καθοδηγούμενη από φεουδάρχες (derebeyi, ağa), οι οποίοι αντιτίθεντο στην αμφισβήτηση των πατροπαράδοτων προνομίων τους από τον δημοκρατικό και εθνικιστικό συγκεντρωτισμό»³⁷. Λίγο αργότερα, ιδρύθηκε το κόμμα Χαϊμπούν, γύρω από το οποίο πραγματοποιήθηκε νέα συσπείρωση των Κούρδων. Οργανώθηκε στην περιοχή του Αγρί Ντάγ το 1930 η πρώτη μεγάλη, εθνικιστικού χαρακτήρα αυτή τη φορά, εξέγερση. Και αυτή καταπνίγηκε από τον τουρκικό στρατό, σε συνεργασία με τις περσικές ένοπλες δυνάμεις. Νέα κουρδική εξέγερση στο Ντερσίμ (1937) αντιμετώπισε επίσης πολύ άγρια κατασταλτική επέμβαση. Πολλοί Κούρδοι φυλακίστηκαν, ενώ οι ηγέτες της εξέγερσης απαγχονίστηκαν δημόσια. Κατά τις δεκαετίες 1920 και 1930, οι κεμαλικές αρχές εκτόπισαν και κατακρεούργησαν μεγάλο μέρος (περίπου το ένα τρίτο) των Κούρδων, η πλειονότητα των οποίων αντιτάσσονταν στο σχέδιο «εθνικής ομογενοποίησης»³⁸.

Η («ουτοπική»³⁹;) πολιτική της κατασκευής εθνικού τουρκικού κράτους υπήρξε σημαντικό γνώρισμα του κεμαλικού καθεστώτος⁴⁰, που εξακολούθησε τις

³⁴ G. Corm, *L'Europe et l'Orient - De la balkanisation à la libanisation; Histoire d'une modernité inaccomplie*, Paris: La Découverte, 1991, ιδιαίτερα σ. 108, 110.

³⁵ Βλ. E. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, London & New York: 1994, σ. 171 κ εξ.

³⁶ Δραστηριοποιήθηκαν ξανά τα «δικαστήρια της ανεξαρτησίας» (το 1920-1922 είχαν εκδόσει εκατοντάδες θανατικές καταδίκες). E. Aybars, *Istiklal Mahkemeleri (1920-1927)*, Σμύρνη: 1984.

³⁷ Βλ. T. Artunkal, *Chronologie*, στο S. Yerasimos / T. Artunkal (επιμ.), *Turquie: Du réformisme autoritaire au libéralisme musclé, Les Temps Modernes*, No 456-457, 1984, σ. 10.

³⁸ Βλ. B. Mechin, *Mustapha Kémal ou La mort d'un empire*, Paris: 1954. H. Bozarlsan, *La Question kurde: Etats et minorités au Moyen Orient*, Paris: 1997.

³⁹ Βλ. S. Akgönül, *Les Grecs de Turquie*, Louvain-la-Neuve: 2004, σ. 24.

προσπάθειες των νεοτουρκικών κυβερνήσεων. Οι ιδρυτές της Τουρκικής Δημοκρατίας θέλησαν να παρουσιάσουν ένα έθνος που γεννιόταν από το μηδέν, χωρίς «βαρίδια» της ιστορίας⁴¹. Η «τουρκικότητα» ήταν καθοριστικό στοιχείο της ταυτότητας του υπό διαμόρφωσιν έθνους. Αλλά, προϋπόθεση για να είναι κανείς Τούρκος αποτελούσε το να είναι πρώτα μουσουλμάνος. Κατά τον κεμαλιστή Halil Nimetül, έπρεπε να «συμμερίζεται την ίδια γλώσσα αλλά και την ίδια θρησκεία»⁴². Από το 1923, οι επίσημοι θεσμοί υπερασπίζονται ανυποχώρητα την ιδέα ότι το Κράτος - θεωρούμενο διάδοχος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας - αποτελεί εθνολογικά ενιαία και ομοιογενή οντότητα⁴³. Επιδιώχτηκε αφομοίωση των κοινοτήτων που δεν ήταν μουσουλμάνοι και δεν είχαν ως μητρική γλώσσα την τουρκική. Στα μέσα και τις ενέργειες αυτής της πολιτικής συγκαταλέγονταν: α) Το κύμα γλωσσικού εκτουρκισμού (εκδηλώθηκε τις δεκαετίες του 1930 και του 1940), με δύο πτυχές: Την «κάθαρση» της τουρκικής γλώσσας και τις διαδοχικές εκστρατείες «Συμπατριώτη μίλα τουρκικά» (από το βασικό σύνθημα-προτροπή «vatandaş türkçe konuş»), απευθυνόμενες σ' αυτούς που δεν είχαν ως μητρική γλώσσα την τουρκική⁴⁴. β) Η ποινικοποίηση της προφορικής χρήσης άλλων γλωσσών. Ομάδα-στόχο αποτελούσαν οι μη μουσουλμάνοι, αλλά και οι μουσουλμάνους πρόσφυγες από βαλκανικές χώρες, καθώς και οι Κούρδοι, που αναγκάζονταν να αποποιηθούν την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα και να εκτουρκιστούν. γ) Ένας εντυπωσιακά μεγάλος αριθμός λόγων που εγκωμιάζαν την τουρκικότητα και επαγγέλλονταν τον εκτουρκισμό, όπως η ομιλία του πρωθυπουργού Ισμέτ Πασά Ινονού στο συνέδριο των Τουρκικών Εστιών (*Türk Ocağı*, 1925)⁴⁵. Στην απογραφή του 1927

⁴⁰ Αναφορικά με τα συστατικά της κεμαλικής ιδεολογίας βλ. P. Taha, *Türkiye 'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*: Τόμ. 3, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP 'nin Altı Ok'u* (Οι επίσημες πηγές της πολιτικής κουλτούρας στην Τουρκία: Η ιδεολογία του κεμαλιστικού μονοκομματισμού και και τα Εξι Βέλη του Ρ.Α.Κ.), Κωνσταντινούπολη: 1995, σ. 35-36.

⁴¹ M. Etyen, *Yönetemeyen Cumhuriyet* (Ακυβέρνητη Δημοκρατία), İstanbul: Patika, 1999, σ. 235.

⁴² H. Nimetül (1928). Παρατίθεται στο I. Bahadır, *Ümetten Millete. Türk Ulusunun İnşası (1860-1945)* [Από την Ούμμα στο Έθνος. Η κατασκευή του τουρκικού έθνους], Αγκυρα: 2001, σ. 149.

⁴³ Βλ. F. Dündar, *Οι Μειονότητες στην Τουρκία. Σύμφωνα με τις επίσημες απογραφές της Στατιστικής Υπηρεσίας της Τουρκίας*, Αθήνα: 2003 - τίτλος πρωτοτύπου *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, 1^η έκδοση Κωνσταντινούπολη: 1999, 2^η έκδοση 2000.

⁴⁴ Βλ. S. Akgönül, *Les Grecs de Turquie*, 2004, *όπ. π.*, σ. 85. R. N. Bali, «*Vatandaş türkçe konuş*», www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkce_konusma_birgun.pdf.

⁴⁵ Οι Τουρκικές Εστίες ήταν παντουρκιστική οργάνωση η οποία ιδρύθηκε από Νεοτούρκους το 1911. Μετά την τουρκοσοβιετική προσέγγιση οι δραστηριότητές τους περιορίστηκαν μολονότι οι εναπομείναντες Νεότουρκοι ηγέτες πέτυχαν μια αναζωογόνηση του κινήματος *Türk Ocağı* το 1924. Στην ομιλία του ο Ισμέτ Ινονού ανέφερε: «Είμαστε απερίφραστα εθνικιστές και ο εθνικισμός είναι ο συνεκτικός μας κρίκος. Εναντι της τουρκικής πλειονότητας, τα άλλα στοιχεία

ο συνολικός πληθυσμός ανερχόταν σε 13.626.786 κατοίκους (Istatistik Umün müdürlüğü ve Devlet Istatistik Enstitüsü (DIE), 1927). Στην κατανομή ανά μητρικές γλώσσες (31 γλώσσες) ο πληθυσμός κατανεμόταν ως εξής: 11.778.000 μιλούσαν τουρκικά (86,43 %), 1.184.000 κουρδικά (8,69 %), 134.000 αραβικά. 120.000 ελληνικά (Rumca), 65.000 αρμενικά και 70.000 εβραϊκά⁴⁶. Ο Ισμέτ Ινονού - αρχηγός του κράτους από το 1938 - υποστήριξε τη συνέχιση των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων. Στα πρώτα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Τουρκία υιοθέτησε ανοιχτά αντιμειονοτική πολιτική⁴⁷. Η πολιτική φιλοξενίας ορισμένων Εβραίων καθηγητών και Γερμανών αντιναζί υπήρξε αρκετά επιλεκτική, αφορώντας μόνο μια ελίτ⁴⁸. Από τα τέλη Ιουνίου 1938, η τουρκική Εθνοσυνέλευση ψήφισε νόμους που καθιστούσαν πρακτικά αδύνατη την είσοδο στην Τουρκία των διωκόμενων Εβραίων. Εγινε αναγκαστική η έκδοση διαβατηρίων σε «όσους ανήκουν στην τουρκική φυλή» αποκλείοντας τους υπηκόους της Γερμανίας⁴⁹.

Η μεταχείριση της ελληνικής μειονότητας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου

Οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως, της Ιμβρου (Gökçeada) και της Τενέδου (Bozcaada) καθώς και το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (ως θρησκευτικός θεσμός) εξαιρέθηκαν από την αναγκαστική ανταλλαγή, όπως και το μουσουλμανικό μειονοτικό στοιχείο της ελληνικής Θράκης (μάλιστα καθιερώθηκε η αρχή της αριθμητικής ισοδυναμίας

δεν έχουν κανενός είδους επιρροή. Οφείλουμε με κάθε τίμημα να εκτουρκίσουμε τους κατοίκους της χώρας μας. Θα εξουδετερώσουμε όσους αντιτίθενται στους Τούρκους και στον τουρκισμό. Αυτό που ζητούμε απ'όσους θέλουν να υπηρετήσουν τη χώρα είναι πάνω απ'όλα να είναι Τούρκοι και τουρκόφιλοι». Βλ. τηλεγράφημα του Σερ E. Lindsay στον υπουργό των Εξωτερικών Σερ Austen Chamberlain, Κωνσταντινούπολη, 28.4.1925, αρχεία FO, E 2634/194/44.

⁴⁶ Στην κατανομή του πληθυσμού ανά θρήσκευμα οι Μουσουλμάνοι (Σουνίτες και Αλεβί μαζί) ανέρχονταν σε 97,38 %, ενώ αυτοί που πρέσβευαν άλλα θρησκευματα (Χριστιανοί, Εβραίοι, άλλοι) ανέρχονταν σε 2,62 % (357.000). Βλ. N. Onaran, *Emvâl-i Metrûke olayı; Osmanl'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, οπ. π., 2010, σ. 116.

⁴⁷ Ο Σουκρού Σαράτσογλου διακήρυττε - μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας - στο 6^ο Συνέδριο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (P.A.K.): «Είμαστε Τούρκοι, τουρκιστές και θα παραμείνουμε για πάντα τουρκιστές. Για μας ο τουρκισμός όπως είναι θέμα αίματος είναι και θέμα συνείδησης και κοιλτούρας». Εφημερίδα *Ulus* (= Εθνος), 16 Ιουλίου 1943. Βλ. και F. A. Barutcu, *Siyasi Anılar 1939-1954* (Πολιτικές Αναμνήσεις), Κωνσταντινούπολη: 1977, σ. 263. N. Σαρρής, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*, Τόμος I, Αθήνα: 1992, σημ. 298, σ. 532-533.

⁴⁸ H. Bozarslan, *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας...*, Αθήνα: 2008, όπ. π., σ. 67.

⁴⁹ R. N. Bali, *Cumhuriyet Yillarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, (Οι Εβραίοι της Τουρκίας στα χρόνια της Δημοκρατίας. Μια περιπέτεια εκτουρκισμού), Κωνσταντινούπολη: 2000, ιδιαίτερα σσ. 331-368.

των αντίστοιχων μειονοτικών συνόλων). Στις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης, η Τουρκία προσπάθησε να πετύχει τη μείωση της αριθμητικής παρουσίας των ελληνικών κοινοτήτων και την αποχώρηση του Πατριαρχείου από την επικράτειά της⁵⁰. Με τον *tezkere* (διάταγμα) 1092/1923, που χαρακτήριζε τον Πατριάρχη «Rum Başraparaz» (πρωθιερέα των Ρωμιών), η Τουρκία θεωρούσε το Πατριαρχείο ως ένα θεσμό που υπαγόταν αποκλειστικά στην δικαιοδοσία του εσωτερικού τουρκικού Δικαίου. Επιπλέον, ο νέος Πατριάρχης Γρηγόριος Ζ΄, από την εκλογή του, αντιμετώπισε την αμφισβήτηση του ορθόδοξου τουρκόφωνου «paraz» (ιερέα) Εφτύμ (Efthym Karahisaridis-Erenerol), ο οποίος, τον Σεπτέμβριο του 1923, αυτοανακηρύχτηκε «Türk Ortodoksalarinin Ruhanî Reisi» (πνευματικός αρχηγός των ορθοδόξων Τούρκων)⁵¹. Ο «paraz» Εφτύμ, επιζητώντας στέγη και πόρους, επιχείρησε να σφετεριστεί τον πατριαρχικό οίκο και ορισμένους ορθόδοξους ναούς της Κωνσταντινουπόλεως⁵². Η Αγκυρα αμφισβήτησε την ιδιότητα του εγκατεστημένου (*éta bli*) του Πατριάρχη Κωνσταντίνου ΣΤ΄. Η απέλασή του ως ανταλλαξιμού, στις 30 Ιανουαρίου 1925, οδήγησε σε σχεδόν διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Τουρκίας-Ελλάδας. Η κυβέρνηση Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, προσπαθώντας να αποφύγει ένοπλη σύγκρουση, προσέφυγε στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.Τ.Ε.). Η τουρκική κυβέρνηση - έναντι του κινδύνου γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης - κατέληξε στην πρόταση συμβιβαστικής λύσης. Η Ελλάδα, μετά από συστάσεις της Κ.Τ.Ε., αποδέχτηκε την πρόταση. Η Αγκυρα δεσμεύτηκε να αναγνωρίσει ως μη ανταλλάξιμους όλους τους αρχιερείς της Κωνσταντινουπόλεως, ενώ η Αθήνα παραιτήθηκε της προσφυγής της. Η σειρά αυτή γεγονότων εξασθένησαν

⁵⁰ Το Πατριαρχείο αντιπροσώπευε ταυτόχρονα την «ελληνική προδοσία» και το υπόλειμμα της ελληνικής κοινότητας. Επί πλέον, την κεμαλική ηγεσία ανησυχούσε η σημαντική διεθνής εμβέλεια του Πατριαρχείου. Βλ. M. S. Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye* (= Το Πατριαρχείο του Φαναρίου και η Τουρκία), Κωνσταντινούπολη: 1996, σ. 262 κ. εξ. Υπό την πίεση των αντιπροσωπειών των Συμμάχων, ο επί κεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας İsmet Paşa (İnönü) αποδέχτηκε - με προφορική ρήτρα - την παραμονή του Πατριαρχείου, με τη ρητή προϋπόθεση ότι οι δραστηριότητές του θα περιορίζονταν στην πνευματική σφαίρα. Το κριτήριο (πνευματικές-υλικές/κοσμικές δραστηριότητες) ανήκε στην διακριτική εξουσία της τουρκικής κυβέρνησης, και η κατάσταση του Πατριαρχείου παρέμεινε αβέβαιη και προσωρινή. Εξάλλου, ο οικουμενικός ρόλος του ανάμεσα στις Ορθόδοξες Εκκλησίες αμφισβητείτο.

⁵¹ M. S. Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, 1996, *όπ. π.*, σ. 243, 249 κ. εξ.

⁵² Βλ. A. Alexandris, «Απόπειρα δημιουργίας Τουρκοορθόδοξης εκκλησίας στην Καπαδοκία», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, No 4 (1983), σ. 159-210. E. Cihangir, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi* 1996, 322 σ. Αναφορικά με την επιχειρηματολογία του Εφτύμ βλ. το απολογητικό βιβλίο του Teoman Ergene, *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları* (Οι ορθόδοξοι Τούρκοι κατά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας), Κωνσταντινούπολη, 1951 (ενδεχομένως ο συγγραφέας του είναι ο παπα Εφτύμ).

περισσότερο το οικουμενικό κύρος του Πατριαρχείου και επιβεβαίωσαν την αδυναμία της Αθήνας να επέμβει αποφασιστικά στο θέμα αυτό⁵³. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1931 χορηγήθηκε στον Πατριάρχη Φώτιο Β' (1929-1935) επίσημο πιστοποιητικό (νοφούσιο) μη ανταλλαξιμότητας, στο οποίο αναγνωριζόταν ο πατριαρχικός τίτλος και το αξίωμα του (*Rum Ortodoks Patrigi*)⁵⁴. Η τουρκική κυβέρνηση εξακολούθησε να θεωρεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως απλό Ίδρυμα (σωματείο, *dernek*) που διέπεται από το τουρκικό Αστικό Δίκαιο, αν και δεν ρυθμίστηκε το νομικό καθεστώς του Πατριάρχη με την θέσπιση ιδιαίτερων διατάξεων. Οι προσπάθειες για την επιβίωση της ελληνικής μειονότητας, ήταν δύσκολες. Π. χ., αν και με το Νόμο 2762/1935, αναγνωρίστηκε περιοδικά το δικαίωμα εκλογής των διοικήσεων των μειονοτικών ιδρυμάτων από τα μέλη της αντίστοιχης μειονότητας, με παρεμβάσεις των τουρκικών κυβερνήσεων, ο Νόμος αυτός για μεγάλα διαστήματα δεν εφαρμόστηκε. Η επιβίωση της ελληνικής μειονότητας συνδεόταν με την τύχη του Πατριαρχείου, την θέση και την αποστολή του. Από την σύναψη του Συμφώνου ελληνοτουρκικής φιλίας (30 Οκτωβρίου 1930), το Πατριαρχείο συμπεριφέρθηκε σε συμφωνία με τις κατευθυντήριες γραμμές του νέου πολιτικού προσανατολισμού της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας, θεωρώντας τον μάλιστα ως αναγκαία συνθήκη της βελτίωσης της ζωής των Ελλήνων της Πόλης, της Ιμβρου και της Τενέδου⁵⁵.

Το Νοέμβριο του 1942, η κυβέρνηση του Σουκρού Σαράτσογλου ψήφισε στο Κοινοβούλιο το νόμο «περί φόρου περιουσίας» (*Varlık Vergisi*). Με αυτόν θεσπιζόταν ένας πρωτόγνωρος φόρος στο εισόδημα, ο οποίος έπληττε με ιδιαίτερα επαχθή τρόπο τους μη μουσουλμάνους υπηκόους (Ελληνες, Αρμένιους, Εβραίους). Μεγάλος αριθμός Ελλήνων και άλλων μη μουσουλμάνων πολιτών της Τουρκίας δέχτηκαν ανεπανόρθωτα οικονομικά αλλά και ηθικής φύσεως πλήγματα. Εξαντλήθηκαν οικονομικά εργάτες, ελεύθεροι επαγγελματίες, έμποροι (καταστηματάρχες και πλανόδιοι), άνεργοι. Πολλοί έφθασαν σε οικονομική καταστροφή. Περί τις δεκαπέντε χιλιάδες, εξ αιτίας αδυναμίας των μέτρων,

⁵³ Α. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων», στο Α. Αλεξανδρής/Θ. Βερέμης/Π. Καζάκος/κ. ά., *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: 1988, σσ. 61-63.

⁵⁴ Α. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ...», στο Α. Αλεξανδρής / Θ. Βερέμης /κ.ά., *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις...*, 1988, *όπ. π.*, σ. 91. *Ορθοδοξία*, Φανάρι, 6 (1931) 547.

⁵⁵ Α. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων», στο Α. Αλεξανδρής/Θ. Βερέμης/ κ. άλ., *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, 1988, *όπ. π.*, σσ. 126 κ.εξ.

εκτοπίστηκαν σε στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων στα Ανατολικά⁵⁶. Η εφαρμογή του φόρου ακίνητης περιουσίας περιλαμβάνει πολλές αδικοπραξίες οι οποίες, κατά τον Ali Sait Çetinoğlu, εμπίπτουν στα στοιχεία του νομικού ορισμού του εγκλήματος της γενοκτονίας (διεθνής Σύμβαση της 9 Δεκεμβρίου 1948 για το διεθνές απαράγραφτο έγκλημα της γενοκτονίας)⁵⁷.

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προέκυψε διάσταση μεταξύ ΕΣΣΔ και Τουρκίας⁵⁸. Μετά τη λήξη του η Μόσχα κατήγγειλε την τουρκο-σοβιετική συνθήκη της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1925. Η Τουρκία ζήτησε την προστασία του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ. Κατά την εξαγγελία του «δόγματος Τρούμαν» (Μάρτιος 1947), η Τουρκία και η Ελλάδα (όπου μαινόταν η εμφύλια σύγκρουση) θεωρήθηκαν από τους στρατηγικούς σχεδιαστές των ΗΠΑ ως οι κυρίως απειλούμενες από την ΕΣΣΔ και τον κομμουνιστικό επεκτατισμό χώρες. Οι δύο χώρες συμμετείχαν ενεργά στην εφαρμογή του «δόγματος της ανάσχεσης» (*containment*)⁵⁹. Αρχίζε ο Ψυχρός Πόλεμος μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ και των υπ'αυτές συνασπισμών. Την άνοιξη του 1952 ολοκληρώθηκε η κοινή ένταξη στη

⁵⁶ F. Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* (= Η τραγωδία του φόρου περιουσίας), Κωνσταντινούπολη: 1951 (ελληνικά: *Varlık Vergisi, Ο ληστρικός νόμος του φόρου περιουσίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης*, Θεσσαλονίκη-Αθήνα: 1998).

⁵⁷ Βλ. και Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi 1942-1944* (Ekonomik Ve Kültürel Jenosid) [Φόρος περιουσίας 1942-1944 (Οικονομική και πολιτισμική γενοκτονία)], Κωνσταντινούπολη: Belge Yayınları, 1^η έκδ. 2009. Με την απόφαση της 11^{ης} Δεκεμβρίου 1946 η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ διακήρυξε ότι η γενοκτονία «είναι έγκλημα διεθνούς δικαίου». Ομόφωνα υιοθέτησε στις 9 Δεκεμβρίου 1948 τη Σύμβαση για «την πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας», η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1951. Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης, γενοκτονία συνιστούν κάθε μία από τις εξής πράξεις, όταν διαπράττονται με πρόθεση καταστροφής, ολικής ή μερικής, μιας εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας: 1) Εγκλήματα κατά μελών της ομάδας. 2) Σοβαρές προσβολές κατά της φυσικής ή πνευματικής ακεραιότητας των μελών της ομάδας. 3) Εκ προθέσεως υποβολή των μελών της ομάδας σε συνθήκες διαβίωσης που οδηγούν στη φυσική τους καταστροφή, ολική ή μερική. 4) Μέτρα που τείνουν στην παρεμπόδιση των γεννήσεων μεταξύ των μελών της ομάδας. 5) υποχρεωτική μεταφορά των παιδιών της ομάδας σε μια άλλη ομάδα. Σύμφωνα με τη Σύμβαση που υιοθετήθηκε από τη Γ. Σ. του ΟΗΕ, στις 26 Νοεμβρίου 1968, το έγκλημα της γενοκτονίας είναι απαράγραφτο. Η Διεθνής Ένωση Μελετητών Γενοκτονίας (IAGS/ΔΕΜΓ) έλαβε, με συντριπτική πλειοψηφία (83% των μελών της ΔΕΜΓ που ψήφισαν), απόφαση υπέρ της αναγνώρισης της γενοκτονίας εναντίον των αρμενικών, ελληνικών και ασσυριακών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ 1914 και 1923. Βλ. http://www.genocidetext.net/iags_resolution_supporting_documentation.htm.

⁵⁸ K.-D. Grothusen, «*Aussenpolitik*», in K.-D. Grothusen (επιμ.), *Türkei, Südosteuropa Handbuch*, Vol. IV, Göttingen, 1985, σ. 107 κ. εξ.

⁵⁹ Βλ. G. F. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950*, Illinois: 1951. T. Etzold/L. J. Gaddis, *Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945-1950*, New York/London: 1978.

Βορειοατλαντική Συμμαχία⁶⁰ της Ελλάδας και της Τουρκίας. Το σκηνικό που συνόδευε αυτό το γεγονός επιβεβαίωνε την αντίληψη της Ουάσινγκτον για τις δύο χώρες ως ενιαίου στρατηγικού χώρου. Εξάλλου οι υποστηρικτές των δογμάτων του NATO στην Ελλάδα διακήρυτταν τον πολύτιμο χαρακτήρα της ελληνοτουρκικής φιλίας⁶¹. Αλλά, και μέσα στο κλίμα αυτό, εκδηλώθηκαν προθέσεις αμφισβήτησης των ελληνοτουρκικών συνόρων⁶². Ανακινήθηκε για πρώτη φορά το ζήτημα των «Τούρκων της Δυτικής Θράκης», όπως αναφέρονταν οι Μουσουλμάνοι της ελληνικής Θράκης στον Τύπο της Τουρκίας⁶³.

Η εμφάνιση στο διεθνές προσκήνιο του Κυπριακού ζητήματος στις αρχές της δεκαετίας του 1950 αποτέλεσε απαρχή μακροχρόνιων ελληνοτουρκικών αντιπαραθέσεων. Μετά την έναρξη του αγώνα των Ελλήνων Κυπρίων για αυτοδιάθεση και Ένωση με την Ελλάδα, μέχρι την άνοιξη του 1955, η Αγκυρα φαινόταν αρχικά να είναι αδιάφορη απέναντι στο Κυπριακό⁶⁴. Μετά τη δήλωση του Αλέξανδρου Παπάγου περί προσφυγής στον ΟΗΕ (3 Μαΐου 1954), η Αγκυρα εμφάνισε αιφνίδια στροφή, που αποδίδεται είτε σε αυτόβουλη αναθεώρηση της στάσης της στο Κυπριακό, είτε σε παρακίνηση της Αγκυρας από την Αγγλία, είτε σε συνδυασμένη δράση των δύο παραγόντων⁶⁵. Στη Διάσκεψη του Λονδίνου για το Κυπριακό ο Φατίν Ζορλού, δήλωσε την 5^η Σεπτεμβρίου 1955, αιφνιδιαστικά, ότι η χώρα διέκοπτε τη συμμετοχή της, διότι θεωρούσε απαράδεκτο το ελληνικό

⁶⁰ Στις 4 Απριλίου 1949, με πρωτοβουλία των ΗΠΑ συγκροτήθηκε ο Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO), διεθνής οργανισμός αμυντικής συνεργασίας, στον οποίο εντάχθηκαν, εκτός των ΗΠΑ, εννέα κράτη της Δυτικής Ευρώπης και ο Καναδάς.

⁶¹ Βλ. την Έκθεση του πρέσβη Βύρωνα Θεοδωρόπουλου (τότε Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη), ενδιαφέροντα αποσπάσματα της οποίας δημοσίευσε ο Α. Παπαχελάς, *Το Βήμα της Κυριακής*, 4 Σεπτεμβρίου 2005.

⁶² Στον τουρκικό Τύπο, από το δεύτερο εξάμηνο του 1952, εμφανίστηκαν δημοσιεύματα κατά της Ελλάδας. *İkdam Gece Postası*, 30 Νοεμβρίου 1946, Έγγραφο 3647 της Πρεσβείας της Ελλάδας στην Αγκυρα, 7 Φεβρουαρίου 1946, 61, 1, Αρχεία του Ελληνικού Υπουργ. Εξωτερικών (ΑΕΥΕ).

⁶³ Βλ. και Θ. Μπατρακούλης (υπό έκδοσιν), *Ευρώπη και Ανατολικά Ζητήματα: Σύνορα, μειονότητες και «Μεγάλο Παιχνίδι»*, Αθήνα: 2012, κεφ. Η Θράκη, το μουσουλμανικό στοιχείο και η Τουρκία.

⁶⁴ Με τη Συνθήκη της Λωζάννης η Τουρκία είχε παραιτηθεί των απαιτήσεων της στην Κύπρο. Ο Mehmet Fuat Köprülü, προκάτοχος του Fatin Rüstü Zorlu στο αξίωμα του υπουργού Εξωτερικών, είχε δηλώσει ότι η Κύπρος δεν αποτελούσε τουρκικό ζήτημα. Βλ. H. Dosdoğru, *6/7 Eylül olayları* (Τα γεγονότα της 6/7 Σεπτεμβρίου), Κωνσταντινούπολη: 1993, σ. 10. Αλλά, η Αγκυρα, μετά την επαναβεβαίωση της αγγλικής αντίθεσης στην υλοποίηση της αυτοδιάθεσης του Κυπριακού λαού και την προσπάθεια της Ελλάδας να θέσει το θέμα στον ΟΗΕ, άρχισε να προβάλλει απαιτήσεις, ενθαρρυνόμενη από τη βρετανική στάση. Κατά τον Ηντεν μοναδικός στόχος της βρετανικής διπλωματίας στην Συνδιάσκεψη του Λονδίνου για το Κυπριακό ήταν η κατάδειξη της διάστασης Ελλάδας και Τουρκίας. A. Eden, *The Memoirs of Sir Anthony Eden*, London: Full Circle, 1960.

⁶⁵ Η Αγκυρα, μετά την επαναβεβαίωση της αγγλικής αντίθεσης στην υλοποίηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του Κυπριακού λαού και την προσπάθεια της Ελλάδας να θέσει το θέμα στον ΟΗΕ, άρχισε να προβάλλει απαιτήσεις. Κατά τον Ηντεν μοναδικός στόχος της βρετανικής διπλωματίας στην Συνδιάσκεψη του Λονδίνου για το Κυπριακό ήταν η κατάδειξη της διάστασης Ελλάδας και Τουρκίας. A. Eden, *The Memoirs of Sir Anthony Eden*, London: Full Circle, 1960.

αίτημα για αυτοδιάθεση της Κύπρου. Και υπογράμμισε το δίλημμα που επιδίωκε να θέσει στην Αθήνα «Αν η Ελλάς επιμένει, ας διαλέξει μεταξύ της Κύπρου και της φιλίας μας»⁶⁶. Τον Αύγουστο του 1954, ιδρύθηκε, με ενίσχυση των φοιτητικών συλλόγων της Τουρκίας, το σωματείο «*Kıbrıs Türktür Cemiyeti*» (η Κύπρος είναι τουρκική) με σκοπό την υποστήριξη της τουρκοκυπριακής μειονότητας ενώπιον διεθνών οργανισμών και την οργάνωση κινητοποιήσεων⁶⁷. Εξάλλου, οι τουρκικές αρχές ενθάρρυναν την εσωτερική μετανάστευση, στο πλαίσιο μιας πολιτικής εκτουρκισμού της Κωνσταντινούπολης. Οι νεοαφιχθέντες, κυρίως από τα βάθη της Ανατολής, συντηρητικοί και θρήσκοι, ήταν ξένοι στη ζωή και στον πολιτισμό της πολυεθνικής Πόλης. Χωρίς μνήμες συνύπαρξης με μη μουσουλμάνους, αντιμετώπιζαν με φθόνο και εχθρότητα τους Έλληνες, Αρμενίους και Εβραίους, που είχαν ανώτερο μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο. Το κράτος χρησιμοποίησε τη δυσaráσκειά τους κατά των μειονοτήτων. Δύο αυτοσχέδιες βόμβες εξερράγησαν στο τουρκικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, που θεωρείται ως το γενέθλιο σπίτι του Μουσταφά Κεμάλ. Ακολούθησαν εμπρηστικά δημοσιεύματα στον τουρκικό Τύπο που διήγειραν τα αισθήματα κατά της ελληνικής μειονότητας. Τη νύχτα της 6^{ης} προς την 7^η Σεπτεμβρίου 1955 διαπράχθηκαν οργανωμένες βιαιοπραγίες εναντίον μη μουσουλμάνων της Κωνσταντινούπολης, κυρίως εναντίον του εκεί ακμάζοντος ελληνικού στοιχείου. Ορδές φανατισμένων, εξαγριωμένων Τούρκων, αρκετοί από τους οποίους είχαν μεταφερθεί με διάφορα μεταφορικά μέσα από την ενδοχώρα, συγκεντρώθηκαν στην πλατεία Σταυροδρομίου (Ταξίμ) βάσει καλά οργανωμένου σχεδίου. Κατόπιν, εξοπλισμένοι με διάφορα «εργαλεία» διασκορπίστηκαν σε συνοικίες της Πόλης όπου υπήρχαν κατοικίες και καταστήματα μη μουσουλμάνων υπηκόων (στην πλειονότητά τους Ελληνορθόδοξοι) και προέβησαν σε πρωτοφανούς αγριότητας βιαιοπραγίες. Πολλοί έχασαν τη ζωή τους, κακοποιήθηκαν, τραυματίστηκαν, γυναίκες βιάστηκαν. Σπίτια, καταστήματα, εργοστάσια, κοινοτικά ιδρύματα, εκκλησίες, μοναστήρια λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν⁶⁸. Χάθηκαν ανεκτίμητα κειμήλια βυζαντινής τέχνης. Τα φανατισμένα πλήθη δεν

⁶⁶ Βλ. S. Günver, *Fatin Rüstü Zorlu'nun oykusu*, Ankara: 1985.

⁶⁷ D. Güven, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες*, Αθήνα: 2006, σ. 108.

⁶⁸ Βλ. Βούλευμα Ι της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης του Μπέγιογλου (Beyoğlu) στο Χ. Χρηστίδης (επιμ. Γ. Στεφανίδης), *Τα Σεπτεμβριανά (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955)*, Αθήνα: 2000, σ. 83-84. Στην Πόλη λεηλατήθηκαν ή καταστράφηκαν 4340 ελληνικά καταστήματα, 2600 σπίτια, 73 ναοί, 26 σχολεία, 110 εστιατόρια, 21 εργοστάσια, 27 φαρμακεία, 3 ελληνικές εφημερίδες.

σεβάστηκαν ακόμα και τους νεκρούς στους τάφους⁶⁹. Την 6η Σεπτεμβρίου 1955 βίαιες εκδηλώσεις κατά Ελλήνων σημειώθηκαν στη Σμύρνη. Η ευθύνη της υποκίνησης και οργάνωσης των βιαιοπραγιών έχει αποδοθεί από διάφορες πλευρές στο Δημοκρατικό Κόμμα και την κυβέρνηση Μεντερές⁷⁰. Έχει τεκμηριωθεί ότι οι βιαιοπραγίες καθοδηγήθηκαν από στελέχη και οργάνώσεις του Δημοκρατικού Κόμματος⁷¹. Τα «Σεπτεμβριανά» διαδραματίστηκαν στο πλαίσιο της μεταβολής της πολιτικής της Τουρκίας στο Κυπριακό⁷². Και σύμφωνα με τον καθηγητή Metin Kazancı η πραγματική κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους δεν έγινε τον 15^ο αιώνα, αλλά στα μέσα του 20ού αιώνα⁷³.

Άλλες πτυχές του μειονοτικού ζητήματος στην Τουρκία

Τα μετά το 1924 Συντάγματα αναφέρουν μια διατύπωση που αφορά όλες τις μειονότητες, μουσουλμανικές και μη: «Όλοι οι Τούρκοι πολίτες που ζούν στο έδαφος της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι ίσοι έναντι των νόμων και απολαύουν ελευθερίας λόγου, έκφρασης, τύπου, κυκλοφορίας χωρίς διακρίσεις που να σχετίζονται με την εθνοτική καταγωγή και το θρήσκευμά τους»⁷⁴. Ωστόσο, σε όλα τα τουρκικά Συντάγματα αποφεύγεται οποιαδήποτε μνεία σε μειονότητες, ιδιαίτερα σε εθνικές κοινότητες. Το κεμαλικό κράτος επιδίωξε, με την εγχάραξη της εθνικιστικής ιδεολογίας να υλοποιήσει την αφομοίωση εκείνων που θεωρούνταν ότι ανήκουν σε μη τουρκικές εθνότητες. επικαλούμενο τον «υπέρτατο σκοπό» της σφυρηλάτησης μιας νέας «πατριωτικής συνείδησης». Στις ομάδες στόχου συμπεριλαμβάνονταν και εκείνες που είτε ήταν τουρκομουσουλμανικής καταγωγής αλλά με εθνική τουρκική συνείδηση που το

⁶⁹ Βεβηλώθηκαν τα δύο ελληνορθόδοξα νεκροταφεία της Πόλης, στο Βαλουκλί και το Σισλί. Συλήθηκαν οι τάφοι των Πατριαρχών και τα οστά τους διασκορπίστηκαν.

⁷⁰ Βλ. Σ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής*, Αθήνα: 2007, σ. 108 κ. εξ., 247-248, passim.

⁷¹ Βλ. Σ. Βρυώνης, *Ο μηχανισμός της καταστροφής*, 2007, *όπ. π.*, σ. 108 κ. εξ., και passim.

⁷² Οι οπαδοί του συλλόγου *Kıbrıs Türktür Cemiyeti* ήταν ανάμεσα στους πρωτεργάτες του πογκρόμ. Τα μέλη του προεδρείου του φυλακίστηκαν, κατηγορούμενοι ότι σχεδίασαν τα επεισόδια. Έχουν δημοσιευτεί στοιχεία για τους δεσμούς του σωματείου με το Δημοκρατικό Κόμμα και την κυβέρνηση. Υστερα από επαφή του με τον Α. Μεντερές και υπουργούς του, αυτό μετεξελίχθηκε, μέσω της κρατικής προστασίας, σε ημικρατική οργάνωση. Βλ. Πολιτικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, Βερολίνο, 235 Τουρκία 211-00/75, έκθεση της Γερμανικής Πρεσβείας στην Αγκυρα, 01/10/1954. D. Güven, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες*, Αθήνα: 2006, σ. 108.

⁷³ Βλ. M. Kazancı, «Επικοινωνία με το λαό την εποχή των Οθωμανών», περιοδική έκδοση του Πανεπιστημίου Selcuk. Αποσπάσματα στο Λ. Μυστακίδου, «Οι Τούρκοι κατέκτησαν την Πόλη το 1950 και όχι το 1453», *Ο Πολίτης* (εφημερίδα Κωνσταντινουπολιτών), Μάιος 2007, σ. 1, 9. Βλ. και O. Pamuk, *Ιστανμπούλ. Πόλη και αναμνήσεις*, Αθήνα: 1^η έκδ., Οκτώβριος 2005, σ. 281.

⁷⁴ D. MacDowall, *The Kurds: A nation denied*, London: 1992, σ. 17.

κράτος έκρινε όχι αρκετά καθαρή ή «χαλαρωμένη» (Τσερκέζοι, Αζέροι, Μουσουλμάνοι από τη Βουλγαρία ή την Αλβανία, Τουρκοτάταροι της Κριμαίας ή του Καυκάσου, Τουρκομάνοι, Αμπχάζιοι, Λαζοί), είτε ανήκαν σε ιδιαίτερες θρησκευτικές ομάδες (Αλεβί)⁷⁵. Παρά την αφομοιωτική πολιτική και τις καταπιεστικές πρακτικές του τουρκικού κράτους, διάφορες μειονοτικές ομάδες εξακολούθησαν να ζούν στην Επικράτειά του. Μια εξ αυτών είναι οι Λαζοί, κάτοικοι της Λαζικής, προϊόν επιμειξίας αρχαίων γηγενών μικρασιατικών λαών⁷⁶. Σύμφωνα με στατιστικές των αρχών του 20ού αιώνα, οι Λαζοί υπολογίζονταν σε 125.000-130.000 άτομα⁷⁷, αριθμός που διαφέρει κραυγαλέα με τους περίπου 3.000.000 που δίνεται για τους «Λαζ»⁷⁸. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο ότι ο όρος «Λαζ» χρησιμοποιείται στα Τουρκικά για το συνολικό πληθυσμό της ανατολικής ακτής της Μαύρης Θάλασσας. Κατά συνέπεια συμπεριλαμβάνονται ο εξισλαμισμένοι Έλληνες του Πόντου που παρέμειναν στα εδάφη αυτά και μετά τις σφαγές και την πληθυσμιακή ανταλλαγή του 1923⁷⁹. Άλλες μειονότητες: Οι Αραβες, με σημαντική παρουσία στο σαντζάκ του Χατάν (Αλεξανδρέττα) και την Κιλικία, είναι σχεδόν στο σύνολό τους Αλεβί⁸⁰. Μια σημαντική διασπορά

⁷⁵ Για την εθνική και πληθυσμιακή σύνθεση της σύγχρονης Τουρκίας, βλ. και P. A. Andrews (ed.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: 1989.

⁷⁶ Στην περιοχή αυτή κυριαρχούσαν οι Λαζοί έως την εμφάνιση των Αράβων. Οι Λαζοί, γύρω στα 800 μ.χ., την περίοδο του εξισλαμισμού της Γεωργίας μετακινήθηκαν δυτικότερα, στη σημερινή περιοχή εγκατάστασής τους. Η συντριπτική πλειονότητά τους κατοικούσε στο Βιλαέτι της Τραπεζούντας, συγκροτώντας μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού της Διοίκησης Λαζιστάν (Λαζικής) και της Διοίκησης Τραπεζούντας. Μετά το Σύνταγμα του 1908, οι Λαζοί συντάχθηκαν με τις διεκδικήσεις των Χριστιανών της αυτοκρατορίας για «πολιτική αποκέντρωση» και κατόπιν «διοικητική αποκέντρωση», προκαλώντας διωγμούς από τους σκληρούς Τούρκους εθνικιστές. Μετά το 1916 οι Λαζοί επιχείρησαν, από κοινού με τους Έλληνες Ποντίους, να δημιουργήσουν μια αυτόνομη «ελληνο-λαζική» οντότητα. Στις μέρες μας οι Λαζοί κατοικούν κατά μήκος των ακτών του Ευξείνου Πόντου, κυρίως στο ιλ (νομό) της Τραπεζούντας, ιδιαίτερα στην επαρχία Οφεως (Solacli). Πολλοί είναι εγκατεστημένοι στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Γ. Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, 1922, 1990, *όπ. π.*, σ. 32, 47, 71, 77-78, 174-177. Λήμμα Λαζική, *Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη*, χ. χ., σ. 447-448.

⁷⁷ Γ. Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μικράς...*, 1922, 1990, *όπ. π.*, σ. 47, 71, 77-78, 176-177.

⁷⁸ Α. Ασκάρ, συνέντευξη στο Ε. Κουρκτσού/Ν. Σαρής/Σ. Ζουμπάιντα/ Γ. Καραμπελιάς/κ.άλ., *Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1997, σ. 161-162

⁷⁹ Βλ. Ömer Asan, *Pontos Kültürü*, Istanbul: 1996 (ελληνική έκδ. Ο Πολιτισμός του Πόντου, Θεσ/νίκη: 1999). Κ. Φωτιάδης, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσσαλονίκη: 1997, σ. 220. Α. Bryer, «*The Tourkokratia in the Pontos*», *Neohellenika*, τ. 1, Austin, Texas/USA: 1970, σ. 45. Μ. Πουτουρίδου, «*Η κοιλάδα του Οφεως ποταμού και ο ερχομός του Ισλάμ*», ΔΚΜΣ, Τεύχος 12, σ. 47-70.

⁸⁰ Βλ. Γ. Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, 1922, 1990, *όπ. π.*, σ. 18, 22, 31, 73, 133, 322, 335, 337, 355. Οι Αραβες αυτοί, στα μέσα της δεκαετίας 1990, συμπεριλαμβανόμενης της αραβικής διασποράς σε ολόκληρη την Τουρκία, υπολογίζονταν ότι ανέρχονταν σε 800.000 έως 1.000.000. Βλ. <http://countrystudies.us/turkey/29.htm>, Source: *U.S. Library of Congress*. Άλλη

καυκασιανών Τσερκέζων (Κιρκασιών) η οποία είχε έντονα εθνικά χαρακτηριστικά, με μια όχι αμελητέα επιρροή στην Τουρκία⁸¹.

Απαιτείται μια συνοπτική αναφορά και στα ρεύματα του τουρκικού ισλάμ (συγκροτούνται βάσει της στάσης τους έναντι βασικών αρχών του ισλαμικού δόγματος). Οι δύο κύριες ομάδες στην Τουρκία είναι οι ορθόδοξοι χαναφίτες Σουνίτες και οι Αλεβί. Αλεβί ή Αλεβήδες ή Αλεβίτες (Alevi) είναι γενικός όρος, που καλύπτει ένα σύνολο ετερόδοξων σε σχέση με τους σουνίτες ισλαμικών κοινοτήτων και που δεν είχαν στο παρελθόν μια συγκεκριμένη ονομασία⁸². Οι δοξασίες και το τυπικό αυτών των κοινοτήτων εμφανίζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Ο όρος Αλεβί - σήμαινε αρχικά τον απόγονο του Αλή, κατόπιν τον λάτρη του - περιέλαβε, με την πάροδο του χρόνου, μεγάλα πληθυσμιακά τμήματα των λαών της Μικράς Ασίας (σε ορισμένες περιοχές αποτελούσαν κατά καιρούς την σχετική πλειονότητα). Ο όρος επικρατεί τον 19^ο αιώνα ορίζοντας τους πιστούς ενός ισλάμ μη προσαρμοζόμενου στις επιταγές του επίσημου σουνιτικού δόγματος⁸³. Ο Fuat Köprülü, θεωρώντας ότι η γενικότητα του όρου Αλεβί ενέχει κινδύνους λανθασμένων εκτιμήσεων, είχε εισηγηθεί την αντικατάστασή του με τον όρο «köy Bektaşileri» (Μπεκτασήδες των αγρών)⁸⁴. Ο Αλεβισμός θεωρείται προϊόν συγκρητισμού αιρέσεων. Από άποψη λατρευτικών εκδηλώσεων οι Αλεβί έχουν σημαντικές διαφορές από τους Σουνίτες⁸⁵. Ενώ η οθωμανική ιθύνουσα τάξη υιοθέτησε τις αρχές του σουνιτικού Ισλάμ, οι Αλεβί απέφευγαν κάθε

εκτίμηση ανέφερε τέσσερα εκατομμύρια άτομα περίπου. Βλ. Α. Ασκάρ, στο Ε. Κουρκτσού/Ν. Σαρρή/Σ. Ζουμπάντα/κ. άλ., *Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού*, 1997, όπ. π., σ. 161-162..

⁸¹ Βλ. Γ. Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, 1922, 1990, όπ. π., σ. 90-91, 108-109, 140-141, 165-166, 183-184, 190-194 κ. α.. Α. Toumarkine, *La diaspora tcherkesse en Turquie, Hérodote*, No 81, Paris: 2ο τρίμηνο 1996. Π. Ροδάκης, *Ο Γόρδιος δεσμός των εθνοτήτων - Η Μικρά Ασία μέσα στο χώρο και το χρόνο*, Αθήνα: 1990, σ. 77-78.

⁸² Βλ. Π. Ροδάκης, *Ο Γόρδιος δεσμός των εθνοτήτων*, 1990, όπ. π., σ. 74-76. Ι. Μάζης, *Μυστικά Ισλαμικά Τάγματα και Πολιτικό-Οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία*, Αθήνα: 2^η έκδ., 2000, σ. 187-188. Δ. Κιτσίκης, «*Η σημασία του τουρκικού αλεβισμού για την Ελλάδα*», *Η Καθημερινή*, σ. 16, 31 Μαρτίου 1997. Βλ. και Μ. R. Izady, *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington: 1992. Ι. Μ. Χατζηφώτης, *Τα κάστρα της Ορθοδοξίας. Μονή Πανορμίτου Σύμης*, Αθήνα: 1998, σ. 23-24.

⁸³ Βλ. και F. Bilici, *Alévisme et bektachisme, alliés naturels de la laïcité en Turquie?*, στο M. Bozdemir (επιμ.), *Islam et Laïcité: Approches globales et régionales*, Paris: 1996, σ. 282.

⁸⁴ F. Köprülü, «*Les origines du bektachisme, essai sur le développement historique de l'Hétérodoxie musulmane en Asie Mineure*» στο *Actes du Congrès international d'Histoire des Religions*, Paris: 1926, σ. 5. Ιδίου, *Türk edebiyatında ilk mutasavvifler* (Οι πρώτοι σουφί στην τουρκική γραμματεία), 2, Ankara: 1966, σ. 95-96.

⁸⁵ Το namaz (προσευχή), το Ramazan (η νηστεία), το zakat (η δεκάτη), το Hajj (το ιερό προσκύνημα στη Μέκκα) δεν συναντώνται στις περισσότερες κοινότητες των Αλεβί.

δογματική ορθοδοξία⁸⁶. Αντιμετώπισαν μαζική καταστολή των οθωμανικών αρχών, πρωτοστατώντας σε εξεγέρσεις στη Μικρά Ασία⁸⁷. Λόγω των διώξεων εναντίον τους και της μυστικότητας στις θρησκευτικές τελετές τους, ορισμένοι ερευνητές αντλούν πληροφορίες γι' αυτούς από τους Μπεκτασί. Κάποιοι θεωρούν το Μπεκτασισμό ως κλάδο του τουρκικού Αλεβισμού. Ενώ μεγάλο μέρος των Κούρδων είναι Αλεβί, ο Μπεκτασισμός είναι ανύπαρκτος σ' αυτούς⁸⁸. Αν και δεν υπάρχουν θεμελιώδεις δογματικές διαφορές ανάμεσα στα δύο ρεύματα, είναι πολλές οι αποχρώσεις πολιτιστικής, ιστορικής και πολιτικής φύσεως⁸⁹.

Συνοπτική παραβολή με το ζήτημα των μουσουλμανικών κοινοτήτων της Θράκης

Οι αναγνωρισμένες από το Ελληνικό κράτος μειονότητες⁹⁰ (Μουσουλμάνοι, Εβραίοι) χαρακτηρίζονται από θρησκευτική ταυτότητα⁹¹. Δεν αναγνωρίζονται μειονότητες με εθνοτική ταυτότητα όπως επιδίωξαν ορισμένα γειτονικά κράτη και επιδιώκουν στις μέρες μας ορισμένοι φορείς, υπερασπιστές των δικαιωμάτων ιδιαίτερων πληθυσμιακών κοινοτήτων (σλαβόφωνοι της Μακεδονίας⁹², Βλάχοι ιδιαίτερα Κουτσόβλαχοι⁹³, Τσιγγάνοι, Αρβανίτες). Οι (πολιτιστικές ή γλωσσικές) μειονοτικές κοινότητες της Ελλάδας, όχι αμελητέες σε ιστορικό, εθνολογικό και

⁸⁶ Βλ. Ομιλία του Αζίζ Νεσίν στη Sivas (Σεβάστεια) της 2.7.1993 στη μνήμη του λαϊκού ποιητή Pir Sultan Abdal, *Hürriyet*, 4.7.1993. Τ. Kelsey, *Dervish, The Invention of Modern Turkey*, London: 1996, passim. Ι. Αλατζάς, *Η Αλεβίτικη-Μπεκτασική ταυτότητα στη σύγχρονη Τουρκία και οι πολιτικές προεκτάσεις του προβλήματος στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: 1999, σ. 145-185.

⁸⁷ Λ. Μυστακίδου, *Οι Αλεβήδες στη σύγχρονη Τουρκία*, Αθήνα: 1997, σ. 72-84.

⁸⁸ F. Bilici, *Alévisme et bektachisme, alliés naturels de la laïcité en Turquie?*, στο M. Bozdemir, (επιμ.), *Islam et Laïcité: Approches globales et régionales*, 1996, *όπ. π.*, σ. 281-298.

⁸⁹ Βλ. Α. Gökalp, *Têtes rouges et bouches noires*, Paris: 1980, σ. 204-205.

⁹⁰ Βλ. Κ. Τσιτσελίκης/Δ. Χριστόπουλος, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, 1997, *όπ. π.*

⁹¹ Βλ. και G. Drettas, *Minorités religieuses de la Grèce contemporaine, Mésogaios*, 20-21, 2003.

⁹² Βλ. ενδεικτικά: Ι. Katardziev, *Vreme za Zreenje, Makedonsko Nacionalno Prasanje 1919-1930* (Στον καιρό της ωριμότητας. Το Μακεδονικό εθνικό ζήτημα στα 1919-1930), Σκόπια: 1977. Α. Παπαπαναγιώτου, *Το Μακεδονικό ζήτημα και το βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα*, Αθήνα: 1992. Ε. Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, New York: 1993. Λ. Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες Το σύστημα διεθνούς προστασίας της ΚΤΕ*, Αθήνα: 1995, passim. Σ. Σφέτας, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας-Μια επώδυνη διαδικασία*, Θεσσαλονίκη: 2003. Σ. Σφέτας, *Στη σκιά του Μακεδονικού*, Θεσσαλονίκη: 2007. Τ. Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, Αθήνα: 2008. Οι σλαβόφωνοι που εξακολούθησαν να ζουν στην Ελλάδα αναφέρονταν στην απογραφή του 1926 της ΚΤΕ ως «Βούλγαροι». Μετά την ίδρυση της Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας το 1944 μεθοδεύτηκε η κατασκευή μιας ιδιαίτερης γραπτής γλώσσας, που αναγνωρίστηκε ως μια από τις τρεις επίσημες γλώσσες της Ομοσπονδίας. Σκόπια και Βελιγράδι επιδίωξαν να συντηρήσουν τη συζήτηση περί του λεγόμενου «μακεδονικού προβλήματος». Ο ισχυρισμός περί «αλύτρωτης αιγαιακής Μακεδονίας» είναι συνήθης στον πολιτικό και ιστοριογραφικό λόγο των Σκοπίων. Βλ. Συλλογικό, *Macedonianism; FYROM's expansionist designs against Greece, 1944-2006*, Αθήνα: 2007.

⁹³ Βλ. ενδεικτικά: Δ. Λιθοξόου, «*Το ζήτημα της καταγωγής και η εθνική συνείδηση των Βλάχων*», στο ίδιο, *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 71-82.

γλωσσικό επίπεδο, έχουν σε σημαντικό βαθμό εξελληνισθεί (ενσωματωθεί) κατά την διάρκεια των διαδοχικών φάσεων της διαμόρφωσης του νεοελληνικού έθνους⁹⁴. Εξαίρεση είναι οι μουσουλμάνοι της Θράκης. Δεδομένου ότι ο πληθυσμός της χώρας αποτελείτο (επίσημες στατιστικές 1981, 1991, 2001), περίπου κατά 96-97% από Ορθόδοξους Χριστιανούς, η ανησυχία για την ύπαρξη των μουσουλμάνων της Θράκης θα έμοιαζε ως μια έμμονη ιδέα μικρής σημασίας. Ωστόσο, παρά το μικρό ποσοστό μουσουλμάνων στη χώρα (1% περίπου του συνολικού πληθυσμού), οι μουσουλμάνοι της Θράκης⁹⁵ βρίσκονται στο επίκεντρο ενός σπουδαίου γεωπολιτικού διακυβεύματος.

Στην πολιτική της Ελλάδας έναντι του μειονοτικού στοιχείου της Θράκης προβλήθηκε κατ'επανάληψιν ο θρησκευτικός χαρακτήρας του, με σκοπό να ελεγχθεί η κοινωνική εξέλιξη των μουσουλμάνων. Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί κατοικούσαν στην πλειονότητά τους - με διαφορετικές περιόδους εγκατάστασης - κυρίως στην ύπαιθρο της σημερινής ελληνικής Θράκης. Ακολουθούν ως επί το πλείστον ένα παραδοσιακό τρόπο ζωής. Η μουσουλμανική κοινότητα, με την ισχυρή θρησκευτική ταυτότητά της, επιζήτησε, από την αρχή του βίου της ως μειονότητα στο ελλαδικό κράτος, να διαφυλάξει την ιδιαιτερότητά της και την συνοχή της. Η ισλαμική κοινότητα (Umma) δεν θα μπορούσε παρά να τους χρησιμεύσει ως στέγη,⁹⁶ κάτω από την οποία επρόκειτο να βρούν καταφύγιο τόσο οι «τουρκογενείς» ή «τουρκοφανείς»⁹⁷, όσο και οι Πομάκοι⁹⁸ και οι Τσιγγάνοι

⁹⁴ Βλ. ενδεικτικά: Γ. Μηλιός, «Η διαμόρφωση του νεοελληνικού έθνους και κράτους ως διαδικασία οικονομικής και πληθυσμιακής ομογενοποίησης», στο Κ. Τσιτσελίκη/Δ. Χριστόπουλος, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, Αθήνα: 1997, σ. 281 κ. εξ.

⁹⁵ Η. Poulton, *The Balkans; Minorities and States in Conflict*, 1991. L. Whitman, *Report of Helsinki Watch, Destroying an Ethnic Identity: The Turks in Greece*, USA: 1990. J. Dallegre, *La Thrace grecque; population et territoire*, Paris: 1997. Ξ. Ζολώτας /Α. Αγγελόπουλος / Ι. Πεσμαζόγλου (επιμ.), *Η ανάπτυξη της Θράκης*, Αθήνα: 1995. S. Stavrou, *The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights' Perception*, London: 1995. Π. Ροδάκης, *Θράκη, Θράκες και Θράκες Μουσουλμάνοι*, Αθήνα: 1999 (2^η έκδ.).

⁹⁶ Πρβλ. Β. Lewis, *The Political Language of Islam*, Chicago/London: 1988, σ. 4.

⁹⁷ Αναφορικά με την ορολογία που υιοθετείται ως προς τους μουσουλμάνους της ελληνικής Θράκης βλ. και Κ. Markou, «*La terminologie adoptée à propos des «musulmans» de Thrace grecque*», στο G. Drettas, *Minorités religieuses de la Grèce ...*, 2003, όπ. π., σ. 43-55. .

⁹⁸ Στο γλωσσικό ιδίωμα των Πομάκων υπερισχύουν σλαβικά γλωσσικά στοιχεία. Και στη Βουλγαρία και στην Ελλάδα είναι μειονότητες σε σχέση με το πλειονοτικό στοιχείο (ορθόδοξο, είτε μουσουλμανικό). Βλ. και F. Tsimbiridou, *Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethniques et pratiques socioculturelles*, Paris: 2000. Ιδίας, «Processus de modernisation et de marginalisation. Le cas d'une minorité», στο *Les mécanismes de la transition dans l'Europe de transformations*, Actes de deux jours sur la transition, Komotini, 6-7.4.1995, Athènes-Komotini, 1995, σ. 53-70. Π. Δ. Θεοχαρίδης, *Πομάκοι-Οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης*, Ξάνθη: 1994.

(Ρομά)⁹⁹. Εξ άλλου, το ελληνικό κράτος εγκατέστησε στη Θράκη πολλούς πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τη Βουλγαρία, αν και αυτό αντιτίθετο στην Σύμβαση ανταλλαγής των πληθυσμών του 1923. Σύμφωνα με τον Baskin Oran, μετά την εγκατάσταση αυτή, ο ελληνικός χριστιανικός πληθυσμός στη Δυτική Θράκη αυξήθηκε σε 189.000 (το 62,1% του συνολικού πληθυσμού της)¹⁰⁰. Τούρκοι ερευνητές εκτιμούν ότι η πολιτική εγκατάστασης των προσφύγων μπορεί επίσης να ερμηνευθεί ως «σταδιακός εξελληνισμός της Δυτικής Θράκης, κάτι το οποίο αντανακλάται πιο καθαρά στο Νομό Εβρου»¹⁰¹.

Με τον αποδεκατισμό των Ελλήνων ορθοδόξων υπηκόων της Τουρκίας καταργούνταν εν τοις πράγμασι οι αρχές της αμοιβαιότητας και της αριθμητικής ισορροπίας (Συνθήκη της Λωζάννης) και έκλεινε ένας *πρώτος κύκλος* στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ο *δεύτερος κύκλος* εγκαινιάστηκε την δεκαετία του 1970. Η Τουρκία, σχεδόν απαλλαγμένη από την δέσμευση της αμοιβαιότητας, έθεσε σε εφαρμογή μια πολιτική αμφισβήτησης της υφιστάμενης κατάστασης πραγμάτων. Παρά την σαφήνεια των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης αμφισβητήθηκε ο χαρακτηρισμός της μειονότητας ως θρησκευτική οντότητα. Η Τουρκία άρχισε να χρησιμοποιεί τον όρο ομοεθνείς (*soydaş, -lar*), αναφερόμενη σε όλους τους μουσουλμάνους. Υποστήριζε ότι στην ελληνική Θράκη υπάρχουν όχι απλώς Μουσουλμάνοι αλλά «Τούρκοι» και ότι η δημιουργία τεσσάρων «Τουρκικών Δημοκρατιών» έδειχνε την ανάγκη για αφύπνιση και σταθεροποίηση του «τουρκικού στοιχείου»¹⁰². Ήδη την δεκαετία του 1980, ο Αχμέτ Νταβούτογλου υπογράμμιζε ότι η επάνοδος στην επικαιρότητα κατά το τέλος του 20ού αιώνα του όλου πολύπλοκου βαλκανικού ζητήματος σηματοδοτεί το ερώτημα: «Μήπως δεν έχει συντελεστεί ακόμα η εκκαθάριση του Οθωμανικού κράτους»;¹⁰³ «Το οθωμανικό υπόλειμμα που συνίσταται στις μουσουλμανικές κοινότητες (topluluklar) των Βαλκανίων αποτελεί παράγοντα με θεμελιώδη επιρροή στην

⁹⁹ Βλ. και Σ. Τρουμπέτα, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης: Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Αθήνα: 2001, σ. 19-22.

¹⁰⁰ B. Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara: 2nd edition, 1991, σ. 81.

¹⁰¹ C. Ali, *Continuities and Changes in the Minority Policy of Greece; The Case of Western Thrace*, Middle East Technical University, M.Sc., Ankara: 2005, σ. 55. Παρατηρήθηκαν ρεύματα μεταναστεύσεων μουσουλμάνων προς την Τουρκία, κυρίως προερχόμενων από το Νομό Εβρου. O. N. Fettahoğlu, «*Göç ve sebepleri*» (Μετανάστευση και αίτια), *Trakya*, 3.8.1959, Αριθμ. 773.

¹⁰² Βλ. το περιοδικό *Sesimiz* (Η φωνή μας), Κωνσταντινούπολη, I/1976, 6-7.

¹⁰³ A. Davutoğlu, «*Balkanlar ya da Tamamlanmamış bir tasfiye*» (Τα Βαλκάνια ή μια εκκαθάριση που έμεινε ανολοκλήρωτη), *İslam*, Ιούλιος 1986, τόμος 6, τεύχος 71, σ. 32-3. Η δημοσίευση του άρθρου έγινε αφού το καθεστώς Ζίβκοφ έλαβε μέτρα επί των μουσουλμάνων της Βουλγαρίας.

βαλκανική πολιτική της Τουρκίας»¹⁰⁴. Υφίσταται άραγε στα Βαλκάνια γεωιστορική αναλογία κάποιας εθνότητας με τους Κούρδους, έθνος χωρίς κρατική υπόσταση, που οι πολιτικές εξελίξεις στον 20ό αιώνα το έκαναν να ζεί κατακερματισμένο σε διάφορα κράτη;¹⁰⁵

Επίλογος

Στον ιστορικό χώρο του «Ανατολικού Ζητήματος» η πολιτική των κρατών έναντι των μειονοτήτων συνδέεται με σειρά παραγόντων και γεγονότων μέσα στην πολυδιάστατη δομή και στη γενική κατεύθυνση της ιστορίας. Για αιώνες υπήρχε μια ανάμειξη εθνών και θρησκειών. Το τείχος που υφίσταται ανάμεσα στους Έλληνες και τους γείτονές τους, σε θρησκευτικό επίπεδο, είναι δημιούργημα της τελευταίας ιστορικής περιόδου. Η επαναχάραξη των συνόρων μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο άφησε ανοικτούς λογαριασμούς στην περιοχή. Οι προαναφερόμενοι παράγοντες και οι προβληματικές διμερείς σχέσεις μεταξύ των όμορων κρατών εμπόδισαν μια θετική και αμερόληπτη αντιμετώπιση των μειονοτικών ζητημάτων. Οι ελληνοτουρκικοί πόλεμοι της περιόδου 1912-1922 αποτέλεσαν αναμέτρηση δύο καθεστώτων, που είχαν προκύψει από δύο επαναστάσεις με ορισμένα παρεμφερή χαρακτηριστικά αλλά αντιθετικές ως προς τα ιδεολογικά-πολιτικά κίνητρα και τους γεωστρατηγικούς στόχους. Η έκβαση του πολέμου του 1919-1922 αποτέλεσε μεταίχμιο μεταξύ δύο εποχών. Η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας άλλαξε σημαντικά την εθνολογική σύνθεση της Μικράς Ασίας αλλά και της Μακεδονίας. Εννέα δεκαετίες μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης οι επιλογές της όχι μόνο δεν υλοποιήθηκαν, αλλά αλλοιώθηκαν με τη συνέργεια των εθνικιστικών πολιτικών της Τουρκίας και του συστήματος πελατειακών σχέσεων της Ελλάδας. Η προστατευόμενη μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ιμβρου και της Τενέδου σχεδόν εξαφανίσθηκε λόγω της εξοντωτικής συμπεριφοράς της Τουρκίας. Το Πατριαρχείο παρεμποδιζόταν στις

¹⁰⁴ Θεωρεί πολιτικό σφάλμα τις μεταναστεύσεις αυτών των κοινοτήτων. Εκτιμά ότι τώρα η Τουρκία έχει σοβαρές δυνατότητες να γίνει κύριος των ιστορικών στοιχείων της οθωμανικής κληρονομιάς. A. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (Το στρατηγικό βάθος. Η Διεθνής θέση της Τουρκίας), Κωνσταντινούπολη: 2008, σ. 122-123.

¹⁰⁵ Για το αν η πραγματοποίηση του οράματος της Μεγάλης Αλβανίας γινόταν εφικτή μετά το 1999 οι απόψεις δίστανται. Πάντως, η υπό την επιτήρηση των Δυτικών ανεξάρτητη «Κοσόβα» θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο για άλλες περιοχές με αποσχιστικές τάσεις.

εκδηλώσεις του από εθνικιστικούς κύκλους και έβλεπε τη μείωση του ρόλου του ως πνευματικού κέντρου των Ορθοδόξων παγκοσμίως από τις τουρκικές αρχές.

Στην ύστερη οθωμανική και μεταοθωμανική πραγματικότητα η διαμόρφωση ενός τουρκικού κράτους-έθνους έγινε εις βάρος των διαφορετικών εθνικών και θρησκευτικών ομάδων, οι οποίες επιδιώχτηκε να εξαφανιστούν, διά μέσου είτε της μαζικής εκδίωξης/εξόντωσης, είτε της αφομοίωσης (εκτουρκισμός). Οι κυρίαρχες στη σύγχρονη Τουρκία δυνάμεις έδειξαν φετιχιστική προσήλωση στην πάση θυσία υλοποίηση του «οράματος» του κράτους-έθνους. Οι ιθύνουσες ελίτ και οι μηχανισμοί του Τουρκικού κράτους εφάρμοσαν, από το 1910 μέχρι τις μέρες μας, πολιτικές εξαφάνισης ή βίαιου εκτουρκισμού ιστορικών εθνοτήτων. Η γλώσσα, ο πολιτισμός, η ταυτότητα των διαφορετικών από την κυρίαρχη εθνικών κοινοτήτων γνώρισαν συστηματική καταπίεση στην Τουρκία, όπου καταδεικνύεται μια ιδιαίτερα αποκρουστική πτυχή της γένεσης του νεωτερικού αμιγούς εθνικού κράτους. Ο πολυεθνικός, πολυθρησκευτικός χαρακτήρας της τουρκικής πραγματικότητας είτε αποσιωπάται από την τουρκική ιστοριογραφία, είτε υποτιμάται ή παραγνωρίζεται. Πώς μια καλή «διαχείριση του ισλαμικού πολιτιστικού κεφαλαίου του τουρκικού έθνους» θα μπορούσε να απαλλαγεί από «προσηλώσεις» («représentations»)¹⁰⁶ που αφορούν τις σχέσεις της κυρίαρχης στην οθωμανική πραγματικότητα κοινωνικής/πολιτικής ομάδας με τις μη μουσουλμανικές πληθυσμιακές ομάδες; Τέτοιες παραστάσεις σχέσεων κυριάρχων προς υποδούλους επιβίωσαν, με διάφορους τρόπους, στους τουρκικούς στρατογραφειοκρατικούς και ισλαμοκεμαλικούς κύκλους. Τέλος, παρά τους σκληρούς αγώνες των Κούρδων της Τουρκίας για απόκτηση αυτονομίας, η πρώτη έστω και ημιαυτόνομη κουρδική οντότητα δημιουργήθηκε στο βόρειο Ιράκ, λειτουργώντας ως σημείο αναφοράς για το σύνολο των Κούρδων.

¹⁰⁶ Βλ. Y. Lacoste (επιμ.), «Représentations», στο Dictionnaire de Géopolitique, 1993, όπ. π, σ. 25-30, 1274-1277. I. Θ. Μάζης, Γεωπολιτική, Η Θεωρία και η Πράξη, Αθήνα: 2002, σ. 187.

Theodore Batrakoulis

National homogenization and aspects of policy towards minorities in Turkey

Summary

In the geoistorical area that has been the theater of the «Eastern Question» the policy applied towards minorities is associated with a number of factors and events within the multidimensional structure and general direction of history. In the late ottoman and postottoman reality the formation of a Turkish nation-state has been realized at the expense of various ethnic and religious groups. The leading Young Turk elite has sought to get rid of these groups, either through mass expulsion and extermination or assimilation. The forces that have dominated modern Turkey showed a fetishistic attachment to obsessive, at any cost implementation of the «vision» of Turkish nation state. The ruling elites and the mechanisms of Turkish state implemented, since 1910 until today, a series of policies either to the extermination-extinction (Armenians, Greeks, Assyrians) or repression and violent turquification (Kurds, Laz, Greek-speaking *Muslims* in *Pontos*, Arabs) of historical nationalities of Asia Minor. During the decades of 1920 and 1930, the Kemalist authorities deported and massacred a large number of Kurds, most of whom opposed to the attempted assimilation. The Greek-Turkish wars of the period 1912-1922 were a confrontation between two regimes with some similar characteristics, but antithetical in their ideological-political motives and geo-strategic goals. The outcome of the war of 1919-1922 was a turning point between two eras. The compulsory exchange of populations between Greece and Turkey in 1924, that uprooted thousands of families from their homes, changed significantly the ethnological composition of Asia Minor but also of Macedonia. Nine decades after the signing of the Treaty of Lausanne has been shown that its choices not only have not been implemented, but have been altered with the collusion of the nationalist policies of Turkey and the clientelist system in Greece. The minority of Istanbul, Imbros and Tenedos has almost disappeared because of the hostile behavior of Turkey. The persecutions of Greek minority by Turks have culminated with the pogrom of September 1955. The Patriarchate had being

hampered in its activities by nationalist circles and was seeing the diminution of its role as the spiritual center of the Orthodox world by the Turkish authorities. With the almost disappearance of the Greeks of Turkey were abolished de facto the principles of reciprocity and arithmetical balance and closed an entire first cycle in Greek-Turkish relations during 20th century. The multinational, multireligious character of the Turkish reality either is hushed up by Turkish historiography, either is underestimated or ignored. How a good «management of the Islamic cultural capital of the Turkish nation» could be exempted from certain «fixations» («représentations») concerning the relationship of the dominant social / political group in the Ottoman reality with non-Muslim population groups. Such representations of relationships between ruling groups and groups kept in subjection survived, in one way or another, within Turkish militarobureaucratic and islamokemalist circles. The language, the culture, the identity of national / religious groups that are different from the dominant group experienced systematical oppression in Turkey. In this country is shown a particularly repugnant aspect of the genesis of the latest modern pure national state. Moreover, the political developments in the 20th century fragmented Kurds, a nation that has not gained statehood in various states.